

FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATA ÉS A HATALMI EGYENSÚLY KÉRDÉSE LENGYELORSZÁG XVIII. SZÁZADI PÉLDÁJÁN KERESZTÜL – AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁS KORTÁRS ANGOL POLITIKAI IKONOGRÁFIÁJA (1772–1774)

The Practice of Partition Diplomacy and the Question of
Balance of Power Through the 18th-Century Example of Poland
– The Contemporary English Political Iconography of the First
Polish Partition (1772–1774)

Schvéd Brigitta Kinga^{1 2}

Absztrakt: Poroszország, Oroszország és Ausztria 1772-ben sikeresen kezdte meg a lengyel–litván nemzetközösség területének egymás közötti felosztását, majd a három közép-kelet-európai hatalom új típusú felosztási diplomáciai gyakorlatának következtében a harmadik felosztást követően, 1795-re Lengyelország hosszú időre eltűnt Európa térképéről. A felosztásokra tárgyalóasztalok mellett, diplomáciai egyezmények révén került sor anélkül, hogy bármelyik szomszédos nagyhatalom háborúba keveredett volna egymással, avagy Lengyelországgal. A kortárs nyugat-európai diplomaták főként az európai hatalmi egyensúly alakulásának szempontjából vizsgálták az eseménysorozatot, tartva a három közép-kelet-európai hatalom inváziójának nagyhatalmi következményeitől. Már a kortárs visszhangok zöme is úgy vélte, hogy Lengyelország felosztásaiban egy újfajta egyensúlyozó politika, egy felosztási diplomáciára épített hatalomgyakorlat öltött testet. Jelen tanulmány ennek a sajátosan egyensúlyozó, felosztási

¹ Schvéd Brigitta Kinga, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Középkori és kora újkori doktori program (tanulmányok kezdete: 2018). E-mail címe: schvedbrigitta@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1249-199X>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10066846>

² A tanulmány a Waclaw Felczak Alapítvány „Jagelló” pályázati ösztöndíjának segítségével 2020. szeptember és 2021. január között végzett kutatás egyes részeredményeit mutatja be.

diplomáciára épített nagyhatalmi konstellációnak a gyökereit kívánja vizsgálni egy sajátos aspektusból, elemezve az első lengyel felosztáshoz (1772) vezető bel- és külpolitikai utat, mindemellett bemutatva az európai hatalmi egyensúlyban különösen érdekelt Nagy-Britannia véleményét Lengyelország feldarabolásáról. A tanulmány fő része az első felosztásról szóló különböző brit vélemények vizualitását elemzi. A felosztásra reflektáló, közvetett vagy közvetlen módon ahhoz kapcsolódó kortárs brit politikai metszetek tekintetében öt grafika kerül részletes politikai ikonográfiai elemzésre a *British Museum* gyűjteményéből az 1772–1774 közötti időszakból.

Kulcsszavak: diplomáciatörténet; XVIII. század; Lengyelország felosztása; hatalmi egyensúly; felosztási diplomácia; Nagy-Britannia; politikai ikonográfia

Abstract: Prussia, Russia, and Austria successfully began to divide the territory of the Polish–Lithuanian Commonwealth in 1772, and as a result of a new kind of partition diplomacy of the three Central and Eastern European powers, Poland disappeared from the map of Europe for a long time after its third partition in 1795. The partitioning took place over negotiating tables and through diplomatic agreements, without any of the neighbouring great powers going to war with each other or with Poland. Contemporary Western European diplomats have focused on the evolution of the balance of power in Europe, fearing the great power consequences of the invasion of the three partitioning powers. During the divisions, the Western powers such as France or Great Britain – although fully opposing such violent breach of Polish–Lithuanian statehood – did not act against the dividing powers. A new kind of balancing policy and partition diplomacy materialized in these partitions of Poland and the loss of Polish sovereignty. The present paper seeks to explore the roots of this peculiarly balancing constellation of great powers, analyzing in detail the internal and external political environment that led to the first division of Poland in 1772, while investigating the opinion of Great Britain on the partition. The main part of the study analyzes the visuality of the English media reactions to the first division. In connection with contemporary English political engravings that directly or indirectly related to the division, five graphic products from the British Museum are analyzed in detail from the period 1772–1774.

Keywords: history of diplomacy; 18th century; partition of Poland; balance of power; partition diplomacy; Great Britain; political iconography

BEVEZETÉS

A Porosz Királyság, az Orosz Birodalom, valamint a Habsburg Birodalom 1772 és 1795 között fokozatosan, három felvonásban osztotta fel a lengyel–litván nemzetközösség területét. A felosztásokra tárgyalóasztalok mellett, diplomáciai egyezmények révén került sor anélkül, hogy bármelyik szomszédos nagyhatalom háborúba keveredett volna egymással, avagy Lengyelországgal.³ Már a kortárs visszhangok zöme is úgy vélte, hogy Lengyelország felosztásaiban (lengyel elnevezéssel: *rozbiory Polski*), a lengyel szuverenitás elvesztésében Európa nagyhatalmainak újfajta egyensúlyozó politikája, egy új típusú, felosztási diplomáciára épülő hatalomgyakorlat öltött testet. A porosz és orosz uralkodó a felosztásokat megelőzően hosszú évtizedek óta intenzív intervenciók politikát folytatott Lengyelországban; expanzív és öncélú hatalmi érdekeik fényében hosszútávon biztosítani kívánták a széthúzó lengyel kormányzat gyengeségeit, így hatástalanítva a lengyel–litván államot.

Jelen tanulmány ennek a sajátosan egyensúlyozó, felosztási diplomáciára épülő nagyhatalmi konstellációnak a gyökereit vizsgálja, röviden összefoglalva az 1772. évi első lengyel felosztáshoz vezető bel- és külpolitikai lépéseket, nagy hangsúlyt fektetve az európai hatalmi egyensúlyban különösen érdekelt Nagy-Britannia⁴ Lengyelország feldarabolásával kapcsolatos véleményének bemutatására. A tanulmány első része eszmetörténeti kontextusba helyezi a XVIII. századi európai politika színtereit, bemutatva a diplomáciai aktusok dinamikájának háttérében álló államérdek és hatalmi egyensúly fogalmait, továbbá a felosztási diplomácia gyakorlatának jellemzőit. A második rész a felosztási diplomácia kapcsán egy konkrét példa elemzésén keresztül az első lengyel felosztás diplomáciai

³ A *Lengyelország*, illetve *lengyel* kifejezések a tanulmány egészében a lengyel–litván államra vonatkoznak.

⁴ Az 1706. és 1707. évi egyesülési törvények (ang. *Acts of Union*) révén Anglia (és a hozzátartozó Wales), valamint Skócia egyesítette királyságait, melynek köszönhetően a két ország elveszítette korábbi szuverenitását és egy új politikai egységben, Nagy-Britanniában egyesült. A tanulmány egészére vonatkozóan az előforduló *Anglia*, *angol* vagy *angliai* kifejezések tehát Nagy-Britanniára vonatkoznak.

aktusát mutatja be, körbejárva az 1760-as évek politikai viszonyrendszerének főbb jellegzetességeit és az első felosztás gyakorlati megvalósítását. A tanulmány fő része az előző két fejezetben bemutatott elméleti és gyakorlati alapra építve, a vizualitásra fókuszálva kívánja bemutatni a kortárs angol politikai médiában fellelhető, az 1772. évi felosztásra vonatkozó közvetlen reakciókat és utalásokat, ismertetve azok diplomáciatörténeti kontextusát és vizuális komplexitását. A tanulmányban a *British Museum* gyűjteményéből származó öt grafikus médiatermék – szatirikus és allegorikus politikai metszet – kerül részletes politikai ikonográfiai elemzésre az 1772–1774 közötti időszakból, bemutatva a felosztási diplomácia gyakorlatáról, valamint a lengyel ügyről alkotott különböző vélemények főbb tematikai jellemzőit és vizuális reprezentációját.

I. AZ ÁLLAMÉRDEK ÉS A HATALMI EGYENSÚLY ELVÉNEK SZEREPE A FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATÁBAN A 18. SZÁZAD FOLYAMÁN

A XVIII. századra a nemzetközi kapcsolatok működésének dinamikáját alapvetően két elv határozta meg. Az államérdek (angol elnevezéssel: *reason of state*) – mely szerint lényegében minden bel- és külpolitikai változást az állam érdeke határoz meg – egyes esetekben, így például külpolitikai indokokra hivatkozva vagy háborús helyzetekben eltérhetett a társadalmon belüli egyes érdekcsoportoknak, vagy akár a társadalom egészének az érdekeitől is. Az államérdek koncepciójának általánossá válása egy kompetitív államrendszert eredményezett a 18. századi Európában.⁵ A kor legfőbb diplomáciai eszközének a nagy és állandó hadsereg birtoklása számított.⁶ „A fegyverek nélküli tárgyalások oly csekély benyomást keltenek, mint egy zenei partitúra hangszerek nélkül” – hangoztatta II. Frigyes porosz király (1740–1786).⁷ A századra az expanzív külpolitika a nemzetközi kapcsolatok alapjává vált, melynek lényege szerint a kis területtel rendelkező államok jelentéktelenek és gyengék, emiatt nem valószínű, hogy életben maradnak. Úgy vélték, hogy a gyenge államok – mint például a területileg ugyan nagy, de adminisztratív és katonai

⁵ SHEEHAN, 1996. 100.o.

⁶ SOREL, 1969. 42–44.o.

⁷ PHILLIPSON, 2005. 43.o.

szempontból közel sem hatékony korabeli Lengyelország – egyáltalán nem érdemlik meg a túlélést.⁸

Az egyik fontos visszatartó elem, amely megakadályozhatta, hogy az államérdek által életre hívott erőszak a nemzetközi kommunikáció egyetlen eszközévé váljon, a hatalmi egyensúly (angol elnevezéssel: *balance of power*) elve és koncepciója volt. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét (1648) követő évtizedekben, legfőképp az 1670-es és 1680-as évektől kezdve a hatalmi egyensúly gondolatára egyre inkább a *status quo* fenntartásának, illetve a dinasztikus államok közötti kapcsolatok védelmének egyik lehetséges hatalomtechnikai eszközeként tekintettek.⁹ A fogalom geopolitikai értelemben a XVIII. század elejére épült be fokozatosan az európai, így az angol politikai nyelvezetbe mint az egyes államok hatalmának „elosztása”, illetve (ki)egyensúlyozása a túlhatalom megakadályozásának érdekében. Széleskörű használatát és a diplomáciai szférába történő sikeres beépülését legjobban a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békerendszer (1713–1714) jelzi, melynek egyes szerződésai elsőként tartalmazták – immár explicit módon – az *európai hatalmi egyensúly* kifejezést.¹⁰ Az utrechti békeszerződésekkel az európai hatalmak kinyilvánították szándékukat, hogy egyfajta „igazságos hatalmi egyensúly” megőrzése révén megerősíteni kívánják a keresztény világ békéjét és nyugalomát.¹¹ Ez azt jelentette, hogy egyetlen államnak vagy államszövetségnek sem engedhető meg, hogy túlságosan erőssé válva veszélyt jelentsen Európa békéjére. Ha ez mégis megtörténne, akkor a többi állam az egyensúly fenntartása érdekében összefogva csökkentheti a túlsúlyt nyert állam hatalmát.¹²

Az utrechti rendszer kiépülését követően azonban olyan új szereplők – mint például Oroszország és Poroszország – jelentek meg az európai nagyhatalmi palettán és kerültek be a hatalmi játékba, akik elkezdték megzavarni és felborítani az addigi politikai viszonyrendszert. Ez végül 1756-ra – az úgynevezett „diplomáciai forradalom” révén – teljesen szétzilálta az addigi utrechti rendszert.¹³ A XVIII. század közepére európai befolyást tekintve öt nagyhatalom – Franciaország, Ausztria, Nagy-

⁸ SOREL, 1969. 45–46.o.

⁹ SCHRÖDER, 2017. 91–93.o.

¹⁰ SASHALMI, 2015. 23–24.o.

¹¹ BLACK, 1983. 55–58.o.; THOMPSON, 2011. 267.o.

¹² SCHROEDER, 1994. 5–11.o.

¹³ ANDERSON, 1970. 196–198.o.; ANDERSON, 1987. 295–298.o.; BLACK, 1990. 301.o.

Britannia, Oroszország és Poroszország – létezett, amelyeket hatalmi szempontból általában szinte egyenlőnek tartottak. Ha bármely állam ezek közül túlsúlyra törekedett vagy tett szert, az riasztotta a többieket és életre hívta a hatalmi egyensúly-mechanizmus gyakorlati alkalmazását. Azonban a hatalmi egyensúly-politika végül nem minden esetben vált be mint a rend vagy a *status quo* alapelve vagy mint alkalmas jogi garancia, hiszen miközben az agresszív nagyhatalmak megfékezésére igyekeztek alkalmazni, a nagyhatalmak ritkán nyújtottak valódi segítséget a gyengébb vagy kisebb államoknak. Mindezek miatt a gyakorlatban időnként előfordult, hogy a hatalmi egyensúly az úgynevezett felosztási diplomácia (angol elnevezéssel: *partition diplomacy*) révén az erősebb, agresszív államoknak kedvezett.¹⁴

A felosztási diplomácia lényegében azt jelentette, hogy amennyiben egy államot nem lehetett megakadályozni abban, hogy területet szerezzen egy gyengébb szomszéd kárára, más szomszédos államok is jogosultak voltak saját javukra történő, (közel) hasonló mértékű haszonszerzésre a fennálló erőegyensúly fenntartása érdekében. Ennek a leginkább költséghatékony módja az volt, ha a szóban forgó állam nem vívott drága háborút egyenrangú és erős szomszédai ellen, hanem inkább előzetes megállapodás és az áldozati állam területének közös feldarabolása révén részesedést kínált szomszédai számára a „zsákmányból”.¹⁵ Lengyelország első, majd további két felosztása a legjobb példa az ilyen típusú diplomáciai megoldásra, azonban a felosztási tervek alkalmazása nem kizárólag a Lengyelország felosztásai esetében aktív három nagyhatalom politikájában érhető tetten; a XVIII. század folyamán a felosztási elképzelések a korabeli diplomáciai protokoll szerves részét képezték.¹⁶

II. A FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATÁNAK EGYIK KORAI PÉLDÁJA: AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁSHOZ (1772) VEZETŐ ÚT

A XVIII. századi nemzetközi politikai rendszer fentebb kifejtett dinamikája, tehát az európai külpolitika mellett Lengyelország politikai berendezkedése és belső gyengesége, azaz a lengyel belpolitika alakulása is nagy szerepet játszott abban, hogy a lengyel állam a felosztások révén 1795-re végül eltűnt Európa térképéről. A Lengyel Királyság a XVI. század

¹⁴ SOREL, 1969. 60.o.; ANDERSON, 1987. 247–250.o.

¹⁵ SOREL, 1969. 65–68.o.

¹⁶ SOÓS, 2009. 119–120.o.

közepén, az orosz fenyegetéssel szemben egyesült a Litván Nagyfejedelemséggel, az egyesülés révén pedig a korabeli Európa egyik legnagyobb kiterjedésű államává vált. Az úgynevezett lengyel nemesi köztársaságot (lengyel elnevezéssel: *Rzeczpospolita*) sajátos politikai berendezkedése azonban szinte megbénította. A lengyel uralkodót a nagyszámú nemesség választotta, törvényhozói felhatalmazással pedig kizárólag a szejm (rendi gyűlés) rendelkezett. A *liberum veto* intézményének köszönhetően a rendi gyűlésen akár egyetlen „nem” szavazat is elég volt ahhoz, hogy egy tervezet megbukjon.¹⁷

A XVIII. századra szállóigévé vált, hogy „Lengyelországot az anarchia tartja fenn” (lengyel elnevezéssel: *Polska nerządem stoi*), amely meggátolja a kormányzati és katonai reformok véghezvitelét az országban.¹⁸ Számos kortárs, így például a lengyel nemesek többsége azonban úgy gondolta, hogy épp ez a belső anarchia, „a *liberum veto* által paralizált”¹⁹ lengyel állam az európai hatalmi egyensúly, illetve a nagyhatalmi *status quo* egyik fő záloga. Véleményük szerint a lengyel állam szomszédai számára kifejezetten előnyös egy gyenge lengyel ütközőállam jelenléte, amely – mindig épp mástól kapva támogatást – felfogja a potenciálisan rivális nagyhatalmak esetleges támadását.²⁰ Ezt a vélekedést egészen a XVIII. század közepéig számos francia és angol diplomata is osztotta, akik szerint a lengyel anarchia megfelel Franciaország, illetve Nagy-Britannia érdekeinek is, hiszen megakadályozza az egyes közép-kelet-európai nagyhatalmak számára azt, hogy Lengyelország rovására növelhessék területüket. A XVIII. század közepére azonban – legfőképp az osztrák örökösödési háborúnak (1740–1748) és a hétéves háborúnak (1756–1763) köszönhető politikai változások miatt – az európai erőegyensúly lényeges elmozduláson ment keresztül.²¹ Lengyelország szomszédságában egyszerre két dinamikusan fejlődő, komoly expanzív külpolitikát folytató állam emelkedett fel a 18. század első felében, az agresszív orosz, illetve porosz külpolitikát pedig komolyan gátolta „az újtukban fekvő”, gyenge lengyel állam.²²

¹⁷ LUKOWSKI, 1999. 2–7., 8–10.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 222.o.

¹⁸ SZOKOLAY, 1996. 69–70.o.

¹⁹ RING, 2001. 9–10.o.

²⁰ DAVIES, 2006. 396–397.o.

²¹ LUKOWSKI, 1999. 28–29.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 215–221.o.

²² RING, 2001. 10.o.

Az orosz, a porosz, illetve kisebb mértékben az osztrák hatalom már a XVII. század végétől egyre komolyabb befolyást szerzett a lengyel bel- és külpolitika alakításában. A lengyel nemesi aranszabadság (lengyel elnevezéssel: *złota wolność*) jegyében aktívan fellépő nemesi csoportok hatalomért folytatott versengése kiélezte a lengyelországi belpolitikai helyzetet és a társadalmi, vallási feszültségeket is, ezeket pedig a lengyel uralkodók képtelenek voltak kezelni.²³ II. Ágost 1733. évi halálakor nemcsak belpolitikai kérdéssé, hanem az európai nagyhatalmi politika szempontjából is komoly problematikává vált a lengyel örökösödés kérdéses alakulása. A kirobbanó lengyel örökösödési háború (lengyel elnevezéssel: *Wojna o sukcesję polską*, 1733–1738) során már tetet öltött Európa nagyhatalmainak új típusú beavatkozási politikája. A trónöröklési viszály elindította azt a folyamatot, amely a XVIII. század második felében lényegében meghatározta a lengyel politika alakulását; Oroszország és Poroszország – nagyhatalmi céljaiknak megfelelően – szinte egész Lengyelországot saját hatalmi érdekszférájukba tudták vonni, ehhez a koncepcióhoz pedig idővel Ausztriát is sikeresen hozzá tudták kapcsolni.²⁴

A lengyel állam a XVIII. század közepére a különböző politikai és gazdasági érdekeket képviselő arisztokrata és köznemesi csoportok, elsősorban a Czartoryskiak, valamint az úgynevezett világi és egyházi konföderációk hatalmi játszmáinak színterévé vált, amelyek teljes mértékben uralták a belpolitikát.²⁵ Az ország a belső ellentétek és hatalmi harcok következtében az 1760-as évekre polgárháborús helyzetbe sodródott. A felosztások előtti utolsó, 1764. évi lengyel királyválasztás végül teljes mértékben megfelelt annak a nagyhatalmi konstellációnak, amely a hétéves háború után azzal fenyegetett, hogy Európa nagyhatalmait két táborra osztja. Nyikita Ivanovics Panyin gróf, Oroszország minisztere 1762 és 1764 között többször is kísérletet tett arra, hogy szövetségi formációt hozzon létre Nagy-Britannia, Svédország, Szászország, Lengyelország és Poroszország részvételével (*északi rendszer*). Ezzel szemben Étienne Francois de Choiseul francia államtitkár Franciaország, Spanyolország, az itáliai városállamok és a Habsburg Birodalom szövetségi rendszerének megteremtésén munkálkodott (*déli rendszer*). Mind Franciaország, mind a Habsburg Birodalom számára kiemelten fontos volt, hogy a Lengyelország feletti orosz protektorátus gyengüljön vagy lehetőleg teljesen meg is szűnjön

²³ LUKOWSKI, 1999. 20–24.o., 34–36.o.; RING, 2001. 153–156.o.

²⁴ LUKOWSKI, 1991. 157–158.o.

²⁵ SOÓS, 2009. 124–125.o.

annak érdekében, hogy az orosz hatalmi erő visszaszoruljon a Dnyeper mögé.²⁶ Az 1764. évi lengyel királyválasztási problematika tehát lényegében Franciaország, a Habsburg Birodalom és az Orosz Birodalom nagyhatalmi politikájának, így az európai hatalmi egyensúly alakulásának fontos részét képezte.²⁷

Az oroszbarát Czartoryskiak végül II. Katalin orosz cárnő (1762–1796) jelöltjét, Stanislaw Antoni Poniatowskit²⁸ támogatták a lengyel trónra kerülésben, aki szoros kapcsolatban állt mind a Czartoryskiakkal, mind az orosz vezetéssel.²⁹ Poniatowskit – az orosz hadsereg megfélemlítő jelenlétében – 1764. szeptember 7-én választották meg lengyel uralkodóvá II. Szaniszló Ágost (1764–1795) néven.³⁰ Már az áprilisi porosz–orosz megállapodás is határozottan támogatta Poniatowski jelölését, amely közös garanciát biztosított a *liberum veto* rendszerének megőrzésére, tehát a lengyel anarchikus belpolitikai állapotok fenntartására annak érdekében, hogy kihasználják a lengyel állam belső gyengeségét.³¹

A belső ellenzék megerősödése, a Czartoryskiak elfordulása az uralkodótól, továbbá a politikai és vallási megosztottság végül azt eredményezték, hogy az ország 1767 elejére a teljes anarchia állapotába süllyedt. 1768-ban a podóliai Bar városában megalakult egy újabb, a lengyel királlyal és az oroszokkal szembeni konföderáció a nemesi előjogok és a nemzeti függetlenség védelmére.³² A bari konföderáció kezdeti sikerei és az

²⁶ DAVIES, 2006. 409.o.

²⁷ LUKOWSKI, 1985. 570–574.o.

²⁸ Poniatowski korábban diplomataként szolgált a szentpétervári udvarnál, valamint angliai lengyel követségi titkár, egyben a későbbi II. Katalin orosz cárnő szeretője is volt. (BUTTERWICK, 2001. 195.o.) Angol kapcsolatairól és műveltségéről lásd bővebben: BUTTERWICK, 1998.

²⁹ RING, 2001. 161–162.o.

³⁰ RING, 2001. 161.o.

³¹ A porosz–orosz megállapodás egyértelműen veszélyeztette az osztrák hatalmi pozíciót a térségben, hiszen a felek abban is megállapodtak, hogy szükség esetén Lengyelország területén hadseregeik bevonásával is kölcsönösen támogatni fogják egymást. Ez a konstelláció már egyértelműen jelezte, hogy a porosz, orosz és osztrák hatalmi érdekek együttese fogja eldönteni Lengyelország sorsát. Franciaország, illetve Nagy-Britannia a porosz–orosz szövetség ismeretében, illetve a lengyel területeken állomásozó orosz katonaság erejének figyelembevételével nem kívánt egyértelműen állást foglalni az 1764. évi lengyel királyválasztás kérdésében. (LUKOWSKI, 1985. 570–574.o.; SCOTT, 1976. 53–54.o.)

³² LUKOWSKI, 1999. 44–47.o.

orosz–török háború (1768–1774) kitörése³³ miatt mind a lengyel belpolitikai helyzet, mind a nagyhatalmi politikai színtér megváltozott, emiatt pedig az orosz udvar kész volt elfogadni a poroszok 1768-ban tett első ajánlatát Lengyelország felosztására – a tárgyalásokba pedig hamarosan Ausztriát is bevonták.

1769-ben Szaniszló Ágost maga kérte testvére, Andrzej Poniatowski herceg Bécsbe küldésekor, hogy az osztrák csapatok vonuljanak be a Szepességbe és ideiglenesen szállják meg a Lengyelországgal határos területeket annak érdekében, hogy elfojtsák a bari konföderáció csapatainak erejét. II. József német-római császár (1765–1790), Mária Terézia magyar és cseh királynő (1740–1780) fia – a Szilézia elfoglalása utáni megváltozott erőviszonyok kiegyenlítése érdekében – 1769-ben visszavette a még 1412-ben Luxemburgi Zsigmond német-római császár (1433–1437) és magyar király (1387–1437) által elzálogosított szepesi városokat, majd 1770-ben készséggel „segített” Szaniszló Ágostnak; elfoglalta a szomszédos Galícia határmenti területeit.³⁴

Poroszország részéről már 1656-ban, 1720-ban és 1733-ban is felmerült Lengyelország felosztásának gondolata; II. Frigyes 1752-ben írt politikai testamentumában Lengyelországot egy articsókához hasonlította, amelyet „levelenként fogyaszt el az ember”³⁵ – utalva arra, hogy a felosztási diplomáciát a porosz udvar már a XVIII. század közepén elképzelhetőnek vélte.³⁶ A porosz uralkodó 1768-ban írt második testamentumában azt is felvetette, hogy a Királyi Poroszországot és Ermland püspökséget egyesíteni kívánja, ezáltal szárazföldi összeköttetést kíván létrehozni Kelet-Poroszország felé – amely az első felosztást követően meg is valósult.³⁷ Frigyes politikai végrendeletéről a lengyel felosztások kontextusában az angol sajtó is sokat cikkezett az 1780-as és 1790-es években, a végrendelet ugyanis angol fordításban is megjelent.

Az első lengyel területszerzésre irányuló porosz tervzet 1769 februárjára készült el Berlinben.³⁸ A tervzet megvalósulását végül Ausztria Szepességbe történő bevonulása akadályozta meg. II. Frigyes kétkedéssel fogadta a szepességi területek osztrák megszerzését, hiszen a Habsburg

³³ RING, 2001. 165–167.o.

³⁴ RING, 2001. 167–168.o.; LUKOWSKI, 1999. 56–60.o.

³⁵ CLARK, 2006. 231.o.

³⁶ II. Frigyes politikai végrendeleteiről lásd bővebben: DIETRICH, 1986. 369–375.o.

³⁷ DIETRICH, 1986. 654–655.o.

³⁸ LUKOWSKI, 1999. 65–67.o.

Birodalom így jelentősen megnövelte hatalmát a térségben, és komolyan veszélyeztette a porosz érdekeket.³⁹ A szepességi osztrák bevonulás okán II. Frigyes tárgyalásokat javasolt II. József császárnak. A két uralkodó először 1769 augusztusában tárgyalt a sziléziai Neisse városában. A felek sikeresen tisztázták az osztrák csapatok szepességi bevonulásának ügyét, Ausztria pedig megígérte, hogy nem veszélyezteti a Porosz Királyság érdekeit a térségben.⁴⁰

1770 szeptemberében került sor egy újabb porosz–osztrák találkozóra a morvaországi Neustadtban (Uničov), amelyet legfőképp az orosz–török háború alakulása, az addigiakban lekötött Oroszország törökök elleni sikerei indokoltak. Immár elengedhetetlennek bizonyult a porosz és osztrák területigények szempontjából, hogy az újra felszabadult orosz erőkkkel is foglalkozzanak.⁴¹ II. Frigyes ekkor már nyíltan Lengyelország felosztása mellett foglalt állást, azzal érvelve, hogy Lengyelország olyannyira meggyengült, hogy a lengyel belpolitikai helyzet és anarchikus állapot immár komolyan veszélyezteti a nemzetközi helyzetet és a nagyhatalmi erőegyensúly stabilitását. A porosz uralkodó véleménye szerint csak a „törvényes”, a nagyhatalmak közötti megállapodások révén megoldott felosztással lehet véget vetni annak, hogy az egyes államok önkényes módon túlhatalomhoz jussanak.⁴²

Poroszország és az Orosz Birodalom végül 1771 júniusában kötött elvi megállapodást Lengyelország felosztásával kapcsolatban, amely 1772 elejére öltött végleges formát. A felosztási tervhez – komoly habozást követően – végül Mária Terézia is csatlakozott 1772 márciusában.⁴³ A felosztásról szóló végső egyezményt 1772. augusztus 5-én írták alá Bécsben.⁴⁴ Poroszország megszerezte Kelet-Pomerániát (Gdańsk és Toruń városa nélkül), irányítást szerezve a lengyel–lítván területek teljes külkereskedelmének több mint 80%-a felett. Oroszország megerősítette

³⁹ SOÓS, 2009. 130.o.

⁴⁰ SOÓS, 2009. 129–131.o.

⁴¹ MCKAY – SCOTT, 2014. 224.o.

⁴² SOÓS, 2009. 130; LUKOWSKI, 1999. 77–81.o.

⁴³ LUKOWSKI, 1999. 67–70.o.

⁴⁴ A szerződés preambulumban többek között „a széthúzás szellemét” nevezték meg fő oknak, amely a felosztás cselekedetéhez vezetett, hiszen a széthúzás „anarchiát okozott Lengyelországban” és „az ország széthullásával fenyeget”, mindemellett pedig a lengyel állapotok a szomszédos hatalmak békéjét, így Európa hatalmi egyensúlyát is veszélyeztetik. (DAVIES, 2001. 269–277.o.)

Kurland feletti fennhatóságát, valamint megszerezte Livónia lengyel részét, továbbá a Dvinától és Dnyepertől keletre eső területeket. Ausztria nyerte végül a legtöbbet; a krakkói és sandomierzi vajdaság déli részét, valamint Vörös-Oroszországot. A lengyel–litván állam területének körülbelül egyharmadát és lakosságának közel 35%-át elveszítette.⁴⁵

III. AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁS KORTÁRS ANGOL POLITIKAI IKONOGRÁFIÁJA (1772–1774)

A politikai médiatermékek között külön vizsgálati területet alkotnak a korszak kortárs grafikai médiumai, így például a sajtótermékekben publikált politikai metszetek. A XVI–XVII. századra a képi ábrázolások váltak azokká a médiumokká, amelyek könnyedén közvetíteni tudták a vallási és politikai eszméket, melyben természetesen nagy szerepe volt a 15. század közepétől a nyomtatott médiumok térnyerésének. Roger Chartier megállapítása szerint „a nyomtatás kultúrája a kép kultúrája volt”.⁴⁶ A vizualitás vizsgálatának beemelése – főként a lengyel felosztásokkal kapcsolatban – az eddigiekben kevésbé került a diplomácia- és eszmetörténeti kutatások homlokterébe, miközben a felosztásokra reflektáló politikai metszetek ikonográfiai vizsgálata fontos adalékokat szolgáltathat a korabeli percepcióhoz. Jelen tanulmány keretei között az első lengyel felosztásra reflektáló kortárs angol politikai metszetek közül a *British Museum* gyűjteményéből öt célzottan kiválasztott grafika kerül elemzésre az 1772–1774 közötti időszakból. A grafikai tartalmak elemzése során a politikai ikonográfia módszertanát alkalmazva megfigyelésre kerülnek az adott grafikai médium születési és készítési körülményei, illetve az ábrázolt szimbolikus és allegorikus tartalom mögött fellelhető politikai indíttatás céljai.

3.1. A tétlenkedő angol diplomácia bírálata – az angol érdekek és az európai hatalmi egyensúly veszélyeztetettségének hangsúlyozása

Az első felosztási szerződés megkötésének évéből származik az egyik legelső, közvetlenül a Lengyelország felosztásának becstelen tetteire vonatkozó angol politikai metszet, melynek címe „Európa képe 1772

⁴⁵ LUKOWSKI, 1999. 77–81.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 227.o.

⁴⁶ CHARTIER, 1989. 5.o.

júliusára” (*Picture of Europe for July 1772*).⁴⁷ A satirikus ábrázolás, amely komolyan bírálja a tétlenkedő angol diplomáciát, amely nem tett lépéseket a felosztás megakadályozásának érdekében, egyértelműen az első lengyel felosztás tervére, valamint az első orosz–török háború (1768–1774) eseményeire reflektálva mutatja be az aktuális európai nagyhatalmi helyzetet. Az 1772 júliusára datált metszeten⁴⁸ hét uralkodót láthatunk; közülük a három központi uralkodót, azaz II. Katalin orosz cárnőt, II. József német-római császárt és II. Frigyes porosz királyt egy asztalnál ülve, Lengyelország térképével a kezükben. Velük szemben egy összetört koronával, lehajtott fejjel és háta mögé kötött kezekkel ábrázolt uralkodó látható, aki nem más, mint Lengyelország királya, II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost.

A térképet tanulmányozó három uralkodó mögött álló két személy a francia és a spanyol uralkodó, XV. Lajos és III. Károly, akik aggódó arckifejezéssel követik a felosztás eseményét. A kép jobb oldalának legszélén III. György brit uralkodó (1760–1820) épp mélyen alszik egy székben ülve. Szaniszló Ágost mögött egy szakállas, turbános férfi ül, akinek csuklói és bokái le vannak láncolva; ő nagy valószínűséggel Törökországot reprezentálja, utalva arra, hogy II. Katalin cárnő ekkoriban épp háborúban állt az Oszmán Birodalommal, amely nagy hatással bírt mind az európai hatalmi egyensúly, mind a lengyel ügy alakulására. A Lengyelországot ábrázoló térkép felett egy mérleg látható „A hatalmi egyensúly” (angol elnevezéssel: *The Ballance of Power*) felirattal, a mérleg könnyebbik serpenyőjében pedig a „Nagy-Britannia” (angol fordításban: *Great Britain*) felirat olvasható. III. György valójában nem volt érdektelen a lengyel ügyvel kapcsolatban, és korántsem volt vak a lengyel kérdésben, azonban a metszet olyan uralkodónak mutatja be, akit nem érdekelt Anglia érkei.⁴⁹ A csukott szemmel, alvó állapotban történő ábrázolás azt sugallja, hogy az uralkodó tulajdonképpen vak, azaz érdektelen volt, emiatt „nem látta” az európai eseményeket. Ezzel a metszet készítője arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy az angol uralkodó és a kormányzat nem tett konkrét lépéseket annak érdekében, hogy megelőzzék vagy megtorolják a lengyel felosztást.

A Robert Sayer által publikált *The troelfth cake / Le gâteau des rois* („A királyok tortája”) című, 1772–1773 folyamán készült metszeten azt láthatjuk,

⁴⁷ ANON., 1772.

⁴⁸ GEORGE, 1935. 59.o.

⁴⁹ GEORGE, 1935. 59–60.o.

ahogy négy uralkodó egy asztalra terített, Lengyelországot ábrázoló térképet vizsgál, melynek címe „Lengyelország 1772-ben” (*Pologne en 1772*).⁵⁰ Bal oldalon a legszélső, ülve ábrázolt uralkodó II. Katalin cárnő, aki kezeivel Dél-Lengyelország Oroszországhoz közel eső határait mutat. A cárnő felnéz II. Szaniszló Ágostra, aki zaklatott arckifejezéssel néz vissza a cárnőre. A lengyel uralkodó egyik keze a térképen van, miközben másik kezével épp lecsúszó koronáját szorongatja, utalva arra, hogy épp elveszíti koronájának tárgyát, a lengyel államot. Katalinnal szemben, az asztal jobb oldalán II. Frigyeset láthatjuk lovas öltözékben, kardja a térképen épp Danzig közelében, Pomeránia és Brandenburg között nyugszik. III. György brit uralkodót a lengyel és a porosz király között ábrázolta a metszet készítője. György épp hátat fordít a lengyel uralkodónak és teljességgel Frigyes felé fordul, azonban nem vesz tudomást arról, merre mutat a porosz uralkodó kardja, hiszen elfordítja tekintetét. A Franciaországot megtestesítő nőalak a távolban, a négy uralkodó felett két trombitát fújva repül; ez arra is utalhat, hogy elfordul a problémától, vagy épp arra, ahogy Európa-szerte elhíreszteli a lengyel felosztás szörnyű tettetét.

A *British Museum* katalógusa szerint valószínűleg egy francia stílusban készült angol metszetről van szó,⁵¹ amelynek címét egyértelműen rosszul fordították le – avagy vissza – egy angol utánnyomásból francia nyelvre; ugyanis a *troelfth* valószínűleg az angol *twelfth* („tizenkettedik”) kifejezés akart lenni.⁵² A francia *Le gâteau des rois* (magyarul „A királyok tortája”)⁵³ cím kiválóan utal arra az abszurdításra, ahogy a három felosztó hatalom nemes egyszerűséggel, nyugalommal és gögös közönnyel „lakmározott”

⁵⁰ ANON., 1773b.

⁵¹ GEORGE, 1935. 60.o.

⁵² A metszet alapjául szolgáló eredeti rajz készítője ifj. Jean-Michel Moreau (1741–1814) volt. Rajzának kifejezőereje olyan szuggesztívnek bizonyult, hogy Európa-szerte óriási népszerűsége tett szert; a 18. és 19. század folyamán többször másolták, így több változata is készült. Ezek egyike Johannes Esaias Nilson (1721–1788) augsburgi metszetkészítő híres nyomtatványa, melynek egyik példánya az OSZK-ban található (NILSON, 1773). Az egyik leghíresebb, Moreau rajza alapján készült metszet a francia Noël Le Mire munkája, amely 1773 februárjában jelent meg először nyomtatásban Párizsban. Le Mire metszetének kompozíciója rendkívül nagy hatással volt korának számos szatirikus metszetére, és komoly ismertségre tett szert a kortárs Európában; terjesztését több európai országban, köztük Franciaországban is betiltották, ami azt is jelentette, hogy számos változat névtelen volt. A *British Museum* gyűjteményében található metszet (Anon., 1773b) – amelyet szintén nem dedikáltak, valószínűleg egy névtelen angol grafikus készítette, és Nagy-Britanniában az említett Robert Sayer jelentette meg – Le Mire híres metszetének kompozícióját utánozza.

⁵³ A metszet a lengyel irodalomban *Kolacz królewski* néven ismert, ami „királyi tortát” jelent.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

Lengyelországból – mintha egy teadélutánon épp tortaszeleteket osztogattak volna egymás között. A metszet mindemellett egyértelműen propagandisztikus abból a szempontból, hogy Anglia látens ellenségeskedését és a lengyel felosztással kapcsolatos nemtörődömségét hangsúlyozza. Elképzelhető, hogy így próbált hatni a metszet készítője az angol diplomáciára annak érdekében, hogy Franciaország és Nagy-Britannia közösen lépjen fel a felosztás ellen; vagy egész egyszerűen csak biztosítani kívánta Anglia jóindulatú semlegességét azzal, hogy III. Györgyöt úgy ábrázolta, mint aki hanyagul, de engedékeny módon szemet huny a felosztás felett.⁵⁴

3.2. A lengyel felosztással szemben tervezett nyugat-európai diplomáciai lépések ábrázolása

Az 1773 májusára datálható, a *London Magazine* hasábjain megjelent „A politikai táncoló medve. A bájos zene, amely megnyugtatja a vadat” (angol fordításban: *The Political Dancing Bear. Music has charms to sooth a savage Beast*) című politikai metszet⁵⁵ már a következő év angol diplomáciai manőverezésébe enged betekintést, közvetett módon pedig a lengyel ügyre is utal. Korabeli híresz-telések szerint Nagy-Britannia szövetségekötést javasolt Franciaországgal és Spanyolországgal annak érdekében, hogy hivatalosan fellépjenek Lengyelország háromhatalmi inváziója és felosztása ellen. A metszet ennek a diplomáciai helyzetnek az abszurditására igyekszik rámutatni. III. György valóban több tervezetet is felvázolt egy lehetséges többhatalmi szövetségekötéssel kapcsolatban arra az esetre, ha a három felosztó hatalom nem tudna megegyezni egymással és a hatalmi féltékenykedés elharapódzna közöttük. Az efféle angol tervezetekben Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és Hollandia szövetségekötése szerepelt Ausztria, Oroszország és Poroszország ellenében.

1773 márciusában és áprilisában egy újabb krízis kialakulása indult meg arra reflektálva, hogy az orosz–török háború végéhez érve túl nagy politikai súlyt szerzett az Orosz Birodalom. Kevésbé épült be a köztudatba, hogy az orosz–török háború utolsó hónapjaiban Franciaország és Spanyolország azzal fenyegetett, hogy megtámadja a túlsúlyba kerülő Oroszországot, emiatt Nagy-Britannia is előkészítette haditengerészetét az

⁵⁴ GEORGE, 1935. 60.o.

⁵⁵ ANON., 1773a.

esetlegesen szükséges európai beavatkozásra. Ez azt mutatja, hogy valójában igen megalapozatlanok voltak az 1773 áprilisában Anglia, Franciaország és Spanyolország között létrejövő hármas szövetségről szóló híresztelések, bár a következő évben – főként az 1774. júliusi kücsük-kajnardzsi béke következtében kialakuló hatalmi helyzetben – több francia diplomata is fontolóra vette annak lehetőségét, hogy Nagy-Britanniát is rávegyék Oroszország hatékonyabb ellenőrzésére és esetleges megtámadására.⁵⁶ A metszeten két, Francia- és Spanyolországot ábrázoló férfi között láthatunk egy táncoló medvét, amely Nagy-Britanniát reprezentálja. A hegedűn játszó alak a francia nagykövet, Comte de Guînes, az angol medve pedig francia dallamra táncol.⁵⁷ A háttérben a porosz és osztrák uralkodó látható, ahogy nevetve figyelik a teljességgel természetellenes hármas szövetség konstellációját – amely ekkor még csak kilátásban volt, és ahogy láthattuk, végül egyáltalán nem valósult meg.

3.3. A felosztó hatalmak „ördögi szövetkezésének” hangsúlyozása

Az 1774 januárjára datálható, a *The Westminster Magazine* hasábjain megjelent *Merlin* című politikai metszeten Európa uralkodóinak processzióját láthatjuk, ahogy épp rájuk mutat a kép bal sarkából Merlin, a varázsló.⁵⁸ A körmenet elején a dán uralkodót és annak fiát, majd II. Katalin orosz cárnőt láthatjuk, akit Szaniszló Ágost alakja követ. A lengyel uralkodót a korábbi ábrázolásokhoz hasonlóan itt is törött koronával ábrázolják, ezzel utalva az első lengyel felosztásra és a lengyel államiság veszélyeztetésére. Szaniszló Ágost mögött két uralkodót láthatunk egymás mellett, akiket II. József császárként, valamint II. Frigyes porosz királyként azonosíthatunk be. A két uralkodó Lengyelország térképét fogva épp a lengyel felosztás

⁵⁶ Az 1774. július 21-én kötött kücsük-kajnardzsi béke zárta le az 1768–1774 között zajló első orosz–török háborút. A békekötés következtében egyértelműen az orosz fél tett szert hatalmas előnyre; a béke értelmében az Oszmán Birodalom kénytelen volt elismerni – az addig török fennhatóság alatt álló – Krími Tatár Kánság függetlenségét, valamint az Orosz Birodalom védnökségét Moldva és Havasalföld felett. Az Orosz Birodalomnak sikerült megszereznie a régóta hőn áhitott orosz kijáratot a Fekete-tengerre, valamint orosz fennhatóság alá került többek között a Dnyeper és a Déli-Bug közötti terület is. (MAJOROS, 1997. 59–60.o., 63.o.)

⁵⁷ GEORGE, 1935. 115.o.

⁵⁸ ANON., 1774.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

véghezvitelének menetéről diskurál, tehát a metszet készítője a porosz és osztrák diplomáciai szálakat és érdekeket domborította ki.⁵⁹

Szintén a *The Westminster Magazine* hasábjain jelent meg 1774 májusában John Lodge *The Polish Plumb-Cake* című metszete, amelyen négy uralkodót láthatunk egy asztal körül ülve, amelyen egy kerek „torta” – amely Lengyelországnak feleltethető meg – négy részre van osztva. Mindegyik részen egy-egy felirat szerepel: Oroszország (angol fordításban: *Russia*), Ausztria (angol fordításban: *Germany*), Poroszország (angol fordításban: *Prussia*) és Franciaország (angol fordításban: *France*).⁶⁰ A kép közepén kihúzott karddal a kezében II. József császárt láthatjuk. A császár bal oldalán baltával a kezében II. Katalin cárnő látható, jobb oldalán pedig II. Frigyes király ül, kezében szintén kihúzott karddal ábrázolva, kokárdás kalapot viselve. A kép előterében, az asztal legszélén az új francia uralkodót, XVI. Lajost láthatjuk, kezében egy késsel. A háttér bal oldalán a metszet készítője a lengyel királyt ábrázolta, aki épp sír, koronája pedig majdnem leesik a fejéről. A háttér jobb oldalán Törökország alakját láthatjuk, ahogy épp támadásba lendül.⁶¹ Az asztalterítő alatt egy ördögi démon alakját láthatjuk, aki a porosz királyra mutat. Ezzel a metszet készítője azt jelzi, hogy a Lengyelország felosztásának grandiózus, egyben teljes mértékben ördögtől való terve mögött II. Frigyes állt, a szálakat Poroszország mozgatta. A metszet alatt az alábbi kétsoros vers olvasható:

„*Szaniszló, a te királyságod épp a tét,
négy ilyen gyomornak ez csak egy mazsolás ét.*”⁶²

⁵⁹ GEORGE, 1935. 162–163.o.

⁶⁰ LODGE, 1774. A zárójelben olvasható, angol nyelvű országnevek az eredeti metszettelíratok. Érdekesség, hogy Ausztria valóban Németországgként (*Germany*) szerepel.

⁶¹ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶² „*Thy Kingdom, Stanis'us, is now at stake, To four such stomachs, 'tis a mere plumb-cake.*” – A *plumb-cake* kifejezésben a *plumb* szó egyszerre jelentheti azt, hogy 'teljes', vagy azt is, hogy 'ólom', valamint áthallás, illetve további asszociációk bekapcsolása útján a *plunder* [rablás, zsákmány, fosztogatás', illetve 'kifoszt' vagy 'kirabol'] kifejezés is szóba jöhet. Mindemellett a szóösszetétel egyben szórakoztató szójáték is, hiszen a *plum cake* kifejezés egy közkedvelt, szilvás és/vagy mazsolás angol sütemény, amely többek között a francia, az olasz és a lengyel konyhában (vö. lengyel szilvás sütemény, lengyelül *placek z śliwkami*) is közkedvelt desszert.

A metszetet kísérő szöveg kifejti, hogy Frigyes „még egy indiánál is kegyetlenebb király” (*a King more savage than an Indian*), aki „hagyja, hogy a német császár [ti. II. József] és az orosz cárnő [ti. II. Katalin] falatozzon” (*lets the Emperor of German and the Empress of Russia go snacks*), „míg a francia királynak részesedést ajánl, hogy ne támadja meg Németországot (ti. Ausztriát)” (*while he offers the King of France a share to keep him from attacking Germany*).⁶³ A démon pedig a következőket mondja: „bár végrehajtották tervét (ti. II. Frigyesét, a porosz uralkodóét), nem sokáig élvezhetik a zsákmányt!” (*though they have executed his design, they shall not long enjoy the plunder!*)⁶⁴ – utalva arra, hogy a felosztási diplomáciával megszerzett területeket nem sokáig birtokolhatják a felosztó hatalmak, a felosztások további bel- és külpolitikai problémákat eredményezhetnek.

KONKLÚZIÓ

A lengyel–litván állam számos belső problémával küzdött a 17–18. század folyamán, a szükséges reformokat pedig nemcsak a lengyel nemesség egy jelentős része, hanem a porosz és az orosz kormányzat is hátráltatta. Poroszország, Oroszország és Ausztria 1772-ben sikeresen osztotta fel egymás között a lengyel–litván nemzetközösség területét, amely csupán az első lépése volt annak az új típusú felosztási diplomáciai gyakorlatnak, amelynek eredményeképp a harmadik felosztást követően, 1795-re Lengyelország hosszú időre eltűnt Európa térképéről.⁶⁵ Az első felosztás súlyos következményei szinte rögtön nyilvánvalóvá váltak a kortársak számára, akik főként az európai hatalmi egyensúly alakulásának szempontjából aggódtak a háromhatalmi invázió következményeitől.⁶⁶ A felosztási diplomácia gyakorlatának negatívumairól és veszélyeiről értekező, a lengyel ügy alakulására vonatkozó lesújtó vélemények túlsúlya a 19. század közepére már általánossá vált.⁶⁷ A negatív visszhang azonban a kortárs, 1770-es években megjelent nyugat-európai – például francia és angol – médiatermékekben, főleg újságcikkekben és politikai pamfletekben is rendre megtalálható volt amellet, hogy a kortársak természetesen a lengyel

⁶³ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶⁴ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶⁵ DAVIES, 2005. 410–411.o.

⁶⁶ DAVIES, 2006. 416.o.

⁶⁷ A lengyel felosztások 19–20. századi historiográfiájának áttekintéséhez lásd például: SEREJSKI, 1970.; MORLEY, 1972.; MÜLLER, 2005.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

anarchikus belpolitikai állapotok önsorsrontó szerepét is kihangsúlyozták. A porosz és orosz uralkodók felosztási diplomáciájuk során az első, illetve a harmadik alkalommal Ausztriát is maguk mellé tudták állítani, a felosztások alkalmával pedig a nyugati hatalmak, így például Franciaország vagy Nagy-Britannia – bár teljes mértékben ellenezték a lengyel–litván államiság ilyen erőszakos megsértését – nem léptek fel velük szemben. A felosztott lengyel–litván állam területén 1807-ben ugyan névleg független államként létrehozták a Varsói Hercegséget, ez azonban 1815-ben átalakult egy ugyancsak nem szuverén, az orosz birodalomba tagozott Lengyel Királysággá, mely állapot egészen 1918-ig fennállt.⁶⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON, M. S. (1970): *Eighteenth Century Theories of Balance of Power*. In Ragnhild Hatton – M. S. Anderson (eds.): *Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Bayne Horn*. Hamden (Connecticut), Shoe String Press (Archon Books). 183–198.
- ANDERSON, M. S. (1987): *Europe in the Eighteenth Century, 1713–1783*. New York, Longman.
- BLACK, JEREMY (1983): *The Theory of the Balance of Power in the First Half of the Eighteenth Century*. A Note on Sources. *Review of International Studies*, Vol.9. No.1. 55–61.
- BLACK, JEREMY (1990): *Essay and Reflection: On the 'Old System' and the 'Diplomatic Revolution' of the Eighteenth Century*. *The International History Review*, Vol.12. No.2. 301–323.
- BUTTERWICK, RICHARD (1998): *Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniatowski, 1732–1798*. Oxford, Clarendon Press.
- BUTTERWICK, RICHARD (2001): *The Enlightened Monarchy of Stanisław August Poniatowski (1764–1795)*. In Richard Butterwick (ed.): *The Polish–Lithuanian Monarchy in European Context, 1500–1795*. Basingstoke–New York, Palgrave. 193–218.
- CHARTIER, ROGER (1989): *General Introduction: Print Culture*. In Roger Chartier (ed.): *The Culture of Print. The Power and Uses of Print in Early Modern Europe*. Polity Press.

⁶⁸ WANDYCYZ, 1993. 43–65.o.

- CLARK, CHRISTOPHER (2006): *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. Cambridge (Massachusetts), The Belknap Press of Harvard University Press.
- DAVIES, NORMAN (2001): *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- DAVIES, NORMAN (2005): *God's Playground: A History of Poland*. Volume I: The Origins to 1795. New York, Columbia University Press.
- DAVIES, NORMAN (2006): *Lengyelország története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DIETRICH, RICHARD (1986): *Die Politischen Testamente der Hohenzollern*. Köln–Wien, Böhlau.
- GEORGE, M. D. (1935): *Catalogue of Political and Personal Satires Preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*. Volume V (1771–1783). London, Printed for the Trustees by the Oxford University Press.
- LUKOWSKI, JERZY (1985): *Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland during the Early Reign of Stanislaw August Poniatowski*. The Historical Journal, Vol.28. No.3. 557–574.
- LUKOWSKI, JERZY (1991): *Liberty's Folly: The Polish–Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697–1795*. New York, Routledge.
- LUKOWSKI, JERZY (1999): *The Partitions of Poland: 1772, 1793, 1795*. London–New York, Routledge.
- MAJOROS ISTVÁN (1997): *A keleti kérdés kezdetei. Nagybatalmi politika és a görög felkelés*. Világtörténet, Vol.19. No.1. 59–70.
- MCKAY, DEREK – SCOTT, H. M. (2014): *The Rise of the Great Powers, 1648–1815*. London–New York, Routledge.
- MORLEY, CHARLES (1972): *The Partitions of Poland in Polish Historiography*. The Polish Review, Vol.17. No.4. 3–10.
- MÜLLER, MICHAEL (2005): *Rozbiory Polski: Historia Polski i Europy XVIII wieku*. Poznan, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- PHILLIPSON, COLEMAN (2005): *International Law and the Great War*. New Jersey, The Lawbook Exchange.
- RING ÉVA (2001): *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SASHALMI ENDRE (2015): *The Novelty of the Utrecht Peace Settlement (1713)*. Central European Papers 3, Nr.2. 20–33.
- SCHROEDER, PAUL W. (1994): *The Transformation of European Politics, 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press.
- SCHRÖDER PETER (2017): *The Concepts of Universal Monarchy and Balance of Power in the First Half of the Seventeenth Century – a Case Study*. In Martti

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

Koskenniemi – Walter Rech – Manuel Jiménez Fonseca (eds.): *International Law and Empire: Historical Explorations*. Oxford, Oxford University Press. 83–100.

SCOTT, H. M. (1976): *Great Britain, Poland, and the Russian Alliance, 1763–1767*. *The Historical Journal*, Vol.19. No.1. 53–74.

SEREJSKI, M. H. (1970): *Europa a rozbiory Polski: Studium historiograficzne*. Warsaw, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SHEEHAN, MICHAEL (1996): *The Balance of Power: History and Theory*. New York, Routledge.

SIMMS, BRENDAN (2007): *Three Victories and a Defeat. The Rise and Fall of the First British Empire, 1714–1783*. New York, Basic Books.

SOÓS ISTVÁN (2009): *A lengyel anarchia, Lengyelország felosztásai (1772, 1793, 1795)*. In Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, Osiris Kiadó. 119–139.

SOREL, ALBERT (1969): *Europe and the French Revolution: The Political Thinking of the Old Régime*. Ed. by Alfred Cobban – J. W. Hunt. London, Collins.

SZOKOLAY KATALIN (1996): *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó.

THOMPSON, ANDREW C. (2011): *Balancing Europe: Ideas and Interests in British Foreign Policy (c. 1700–c. 1720)*. In David Onnekink – Gijs Rommelse (eds.): *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe, 1650–1750*. Farnham, Ashgate. 267–282.

WANDYCZ, PIOTR STEFAN (1993): *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918*. *Seattle–London*, University of Washington Press.

A TANULMÁNYBAN ELEMZETT POLITIKAI METSZETEK FORRÁSAI

ANONYMOUS (1772): „*Picture of Europe for July 1772*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 113 x 177 mm. *British Museum*, azonosító szám: 73155001. © The Trustees of the British Museum.

ANONYMOUS (1773a): „*The Political Dancing Bear. Music has charms to sooth a savage Beast*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 113 x 162 mm. *British Museum*, azonosító szám: 73275001.

ANONYMOUS (1773b): „*The troelfth cake / Le gâteau des rois*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 302 x 205 mm. *British Museum*, azonosító szám: 281854001.

ANONYMOUS (1774): „*Merlin*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 111 x 173 mm. *British Museum*, azonosító szám: 74751001.

LODGE, JOHN (1774): „*The Polish Plumb-Cake. Thy Kingdom, Stanis'us, is now at stake, To four such stomachs, 'tis a mere plumb-cake*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 188 x 121 mm. *British Museum*, azonosító szám: 952657001.

NILSON, JOHANNES ESAIAS (1773): „*Die Lage des Königreichs Pohlen im Jahr 1773 / La Situation de La Pologne en MDCCLXXIII*”. Allegorikus nyomtatvány (metszet), 29 x 19,3 cm. *Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár*, ST 66. Elérhető:

<http://szechenyiterkepek.oszk.hu/hu/lengyel-kiralysag-elso-felosztasanak-allegoriaja> (Letöltve: 2021. április 10.)